

BOOKA.

Књига **174**

МАРИЈА СТЕПАНОВА
СЕЋАЊУ НА СЕЋАЊЕ

Наслов оригинала

Мария Степанова

Памяти Памяти

The original Russian edition was published in
2017 by Novoe Izdatelstvo.

© Maria Stepanova 2017.

© Suhrkamp Verlag Berlin 2018.

All rights reserved by and controlled through
Suhrkamp Verlag Berlin

За издавача
Иван Бевц
Ника Стругар Бевц

© за српско издање

BOOKA

11000 Београд, Цара Душана 68

office@booka.in

www.booka.rs

ИЗВРШНА УРЕДНИЦА

Сања Богвићевић

ПРЕВОД С РУСКОГ

Наталија Ненезић

ЛЕКТУРА

Борка Слеччевић

КОРЕКТУРА

Весна Калабић

ПРЕЛОМ

Бодин Јовановић

ДИЗАЈН КОРИЦА

Марија Стојисављевић

ШТАМПА

ДМД штампарија

Београд, 2022.

Сва права задржана.

Ниједан део ове књиге не може се користити
нити репродуковати у било ком облику без
писмене сагласности издавача.

МАРИЈА СТЕПАНОВА
СЕЋАЊУ НА СЕЋАЊЕ

Превела Наталија Ненезић

Каква је корист од књиге – помислила је Алиса – ако у њој нема ни слика, ни разговора?

КЕРОЛ

Бака је рекла:

– Изгледа да је сад у другим годинама. Пиј са живима, напиј се, али немој пити с мртвима.

Нисам схватио.

– Како се може пити с мртвима? – упитао сам ја.

– Још како може – рекла је бака. – Људи углавном и пију с мртвима. Ти немој. Попијеш чашицу – и прође сто година. Попијеш другу – прође још сто. Попијеш трећу – и још... Изађеш напоље, а оно прошло већ триста година. Нико те неће препознати, време се променило.

Мислио сам – хоће да ме уплаше.

СОСНОРА

– Какав ужас! – рекле су даме. – Шта вам је ту занимљиво?

ПУШКИН

ПРВИ ДЕО

ПРВО ПОГЛАВЉЕ: ТУЂИ ДНЕВНИК

Умрла је моја тетка, татина сестра, имала је преко осамдесет година. Нисмо биле блиске, постојао је читав низ породичних несугласица и озлојеђености; може се рећи да је однос мојих родитеља с њом био компликован, виђале смо се ретко и готово да нисмо изградиле ништа своје. Понекад смо телефонирале једна другој, виђале се све ређе, и она се с годинама, искључујући телефон („Не желим никог да чујем!“), све више повлачила у свет граница које је сама поставила: у гомилу ствари и стварчица којима је био претрпан њен мали стан.

Тетка Гаља је живела сањајући о лепоти: о коначном и дефинитивном размештању предмета, крчењу зидова, качењу завеса. Некада, пре много година, прихватила се генералног спремања, и оно је постепено запосело цео стан. Одвијао се непрекидни процес претресања и ревизије неопходних ствари; садржај стана требало је сортирати и систематизовати, свака шоља захтевала је размишљање, књиге и папири престајали су да буду то што јесу и претварали су се у обичне узурпаторе простора: хрпе и гомиле, које су попут барикаде преградиле стан. Имала је две собе и како су предмети освајали простор, тако се Гаља селила из једне у другу, носећи са собом само оно најнеопходније. Али и тамо би почињао процес сортирања и процене; стан као да је истресао на површину сопствену утробу, и сад није знао како да је увуче назад. Више није било важног и неважног; значајно је, овако или онако, било све – а нарочито пожутеле новине скупљане деценијама, високи ступци наслаганих исечака који су се ослањали на зидове и кревет. За власницу је сад било места само на уегнутом каучу, где смо нас две ономад седеле усред побеснелог мора разгледница и телевизијских

магазина. Покушавала је да ме натера да једем неке тиквице, неке чоколадице које је чувала за госте, а ја сам непристојно одбијала. На врху је стајао исечак с насловом „Каква је икона потребна вашем знаку Зодијака“, назив новина и датум објављивања били су уредно исписани на горњој маргини, идеалним рукописом, плавим мастилом по мртвом папиру.

*

Стигли смо пола сата након што је неговатељица позвала. На степеништу је био полумрак, и у ваздуху као да је зујало: на степеницима и одморишту стајали су и седели непознати људи који су већ сазнали за смрт и стигли први – да понуде погребне услуге, помоћ с документима, однећемо-ове-рићемо-решићемо. Ко им је јавио, милиција, лекари? Један од њих је ушао с нама у собу и стајао не скидајући јакну.

Тета Гаља је умрла предвече осмог марта, на совјетски празник мимоза и разгледница с пачићима – један од свечаних дана када се наша породица традиционално окупљала, постављао се широки сто у трпезарији, сокови су точени у чаше од тамног стакла боје рубина, уз обавезне четири салате: од шаргарепе с орасима, цвекле с белим луком, од сира, и неизоставни заједнички именилац оливије. Свега тога није било већ тридесетак година, завршило се много пре него што су се моји родитељи преселили у Немачку; Гаља је бесно остала, а новине су почеле да објављују узбудљиве ствари: хороскопе, рецепте, чланке из народне медицине.

У болницу никако није хтела из посебног разлога. У болници су умрли њени родитељи, моји деда и баба, и тетка је већ имала искуства с државном медицином. Ипак, све је указивало на то да треба позвати хитну помоћ; то би и било учињено да није био празник, па је одлучено да се сачека до недељка – и тако је Гаља добила могућност да се окрене на бок и умре у сну.

У суседној соби, где је живела неговатељица, распоређене као поља на шаховској табли висиле су фотографије и цртежи мог оца, много њих, по целој ширини зида; најближа вратима била је црнобела, њу је направио шездесетих година, из моје омиљене серије о ветеринарској клиници. То је врло

добра фотографија: поред зида седе пас и његов власник и чекају лекара – намрштени дечак од четрнаест година и пас боксер који се наслонио на њега.

*

Стан као да је био занемео, згрчен, препун ствари које су изненада изгубиле вредност. По ћошковима велике собе немо су стајали скелети телевизора. Огроман нови фрижидер био је набијен залихама карфиола и замрзнутих векни хлеба („Миша воли хлеб, купи мало више“). У орманима су биле све оне књиге с којима се поздрављаш као с родбином кад дођеш у госте – „Убити птицу ругалицу“, црни Селиндер са сликом дечака на корицама, плаве рикне „Библиотеке песника“, сиви Чехов, зелени Дикенс. На полицама су стајали стари знанци: два пса, дрвени и жути пластични, и некакав резбарени медвед са заставицом на кончићу. Сви они као да су сели накратко пред пут, одједном сумњајући у сопствену нужност.

Када сам после неколико дана узела да разврставам папире, међу фотографијама и празничним честиткама скоро да није било ничег *написано*. Само залихе топлог веша и официрских гађа, нови и лепог сакоја и сукње, намењени посебним, свечаним изласцима и зато никад необучени, још су мирисали на совјетску продавницу. Везена мушка кошуља од пре рата, и мали брошеви од алабастера, универзални и девојачки – ружа, још једна ружа, ждрал; они су припадали Галкиној мами, мојој баки Дори, већ четрдесет година их нико није носио. Све је то било безусловно и директно повезано: и све је имало смисао и значај само као целина, у заједничком оквиру живота који траје, а сад се преда мном расуло у прах. У једној књизи о томе како функционише мозак прочитала сам како је, да би се у људском лицу видело *лице*, да би се оно као лице препознало, неопходан не толико скуп црта, колико овал. Без овала се никако не може: он ограничава нашу историју и склапа је у разумљиву целину. Овал може да буде сам живот, док траје; или постмортем, везивна линија приче о ономе што је било. По-корни садржај овог стана који се изненада осетио као смеће, одједном се дехуманизовао и престао ишта да памти и означава.

Стојећи изнад свега тога, радећи оно што треба, чудећи се томе како се мало писало у кући у којој се толико читало, неодлучно и нежно сам пребирала малобројне вербалне дирке које су могле да се притисну; некакве фразе из недавне или давне прошлости, приче о *власнику кучеџи*, испитивања о томе како је *беба* – мој син тинејџер, приче о давном, из тридесетих година, походу кроз поља, необновљиво језичко ткиво које брзо испарава. „Ја никад не бих рекла *шик*, само *раскошно!*“, говорила ми је Гаља строго, као ни *џаја* за оца, а помињала је и још неке ствари којих више не могу да се сетим, рецимо извешћа о другарицама, новости од комшиница, вести из врло усамљеног живота који се храни самим собом.

Али стан ипак јесте био место где се писало, и ускоро сам за то сазнала. Међу стварима од којих се тетка Гаља није растајала до последњег тренутка, за које је питала и додиривала их руком, нашли су се читави томови исписаних роковника, свакодневних хроничарских бележака које је годинама водила, ни-дана-без-ретка, у режиму обавезном као устајање и умивање. Они су и даље били у дрвеној кутији поред узглавља кревета, било их је много: довољно за две велике торбе у којима сам их понела кући, у Бани сокак, и одмах села да читам у потрази за причом, објашњењем, овалом.

*

Посвећени читаоци дневника и бележница деле их на две категорије. Постоје они у којима је језик намерно срачунат, званичан и објашњавајући – што значи да се чује споља. Свеска постаје полигон, место за подешавање и вежбање спољашњег себе, и као некакав дневник Марије Башкирцеве, претвара се у детаљну изјаву, бескрајни монолози, обраћање невидљивом, али очигледно саосећајном ауторитету.

Мени су занимљивији дневници друге врсте, они који представљају алат специјално прилагођен руци конкретног занатлије и стога не нарочито користан за друге. Алат – то је термин Сузан Сонтаг, која је деценијама практиковала тај жанр, али чини ми се да он није сасвим тачан. Бележнице Сонтаг, и не само њене, нису тек начин да се у уверичје врећице у

образима спакују идеје којима се још треба вратити, или да се остави брза, у три тачке, скица оног што се десило, да би се човек присетио кад затреба. То је пракса која је апсолутно неопходна у свакодневном животу људи одређеног типа: арматура на којој се држи њихова веза са стварношћу и вера у то да је та веза чврста. Такви текстови намењени су једном једином читаоцу – али врло заинтересованом; још како! Кад отвориш свеску на било ком месту, схваташ да си стваран; она је скуп материјалних доказа који потврђују да живот има историју и трајање – и што је најважније, да ти је свака тачка твоје прошлости надхват руке.

Генерално, те ствари (тако богато представљене у дневницима исте те Сонтаг – спискови филмова и прочитаних књига, листе лепих речи, осушена, као печурке, пулпа проживљеног) скоро никад немају директни излаз, последице – не претварају се у књигу-чланак-филм, не постају база или полазна тачка за рад. Оне уопште немају намеру да икоме ништа објашњавају (осим можда себи, али у таквом галопу и тако стенографски да је понекад тешко установити на шта се тачно мислило). То је обичан фрижидер – или, како се некад говорило, *хладионик*, место чувања лако кварљивог продукта памћења, место где се скупљају сведочанства и потврде, материјални докази нематеријалних односа, да се послужимо формулацијом Гончарова.

Има у томе нечег неодређено непријатног, ако ништа друго онда због излишности; говорим то с добрим разлогом, зато што сам и сама таква, и моје радне белешке ми врло често делују као баласт: мртав, непотребан терет од којег бих хтела да се растанем, али шта ће онда остати од мене? У књизи „The silent woman“ Џенет Малколм описује ентеријер који као да подсећа на моју свеску – и то је помало језив осећај. Тамо је, сећам се, било часописа, књига, пуних пепељара, прашњавих перуанских сувенира, прљавог посуђа и кутија од пице, конзерви, кутијица, отварача за флаше, приручника „Who is Who“ задужених за тачне податке, и некаквих предмета који немају никакву функцију зато што већ одавно ни на шта не личе. За Малколм је тај стан – борхесовски алеф, *монсируозна алеџорија истине*, смеша нерашчишћених чињеница и верзија, која никад није претворена у чисти поредак историје.

*

Али дневници моје тетке Гаље били су апсолутно посебни: док сам их читала, њихова оригинална текстура – највише налик на грубу мрежу – постајала је све загонетнија и занимљивија.

У детињству, на великим изложбама слика увек се могао видети одређени тип посетилаца. Некако су то углавном биле жене, оне су ишле од слике до слике, нагињале се да прочитају натписе и нешто бележиле на папирићима или у свескама. У једном тренутку сам схватила да оне просто преписују у њих све изложене радове, праве неку врсту руком писаног каталога – готово нематеријалну копију онога што су виделе. Тад сам се питала шта ће им то, док нисам схватила да списак даје илузију поседовања: изложба ће проћи и нестати из сећања, али папир је чувао у првобитном облику редослед виђених слика и скулптура, онако како је било, не допуштајући им да се заврше.

Галкини дневници били су исти такав списак онога што се сваки дан дешавало, невероватно детаљан – и притом невероватно тајанствен. Они су увек тачно документовали време устајања и одласка на починак, називе телевизијских емисија, број телефонских позива и имена саговорника, шта се појело и шта је било урађено. Оно што се виртуозно и пажљиво заобилазило био је садржај дана, оно чиме је он био испуњен. Писало је, рецимо, „читала сам“, али ни речи о томе каква је то била књига и шта је она значила; и тако је било са свиме од чега се састојао њен дуг и у потпуности записан живот. Није било ничег што би указивало на то шта је тај живот био – ничег о себи, ничег о другима, ничег осим небитних и подробних детаља који с прецизношћу летописа бележе проток времена.

Стално ми се чинило да тај живот мора однекуд да се појави, бар једном, али да се покаже, да каже све. На крају крајева, он се састојао од интензивног читања, па и размишљања, и од тињања хирова и озлојеђености различите врсте који су за моју тетку били важни и дуго је окупирали. Нешто од тога морало је да остане сачувано, да се разреши гневним пасусом, у којем би тетка Гаља рекла и свету и нама целу истину, све што о нама мисли.

Али у свескама ничег таквог није било. Било је нијанси и полутонова смисла, некаквих набора текста где се задржала емоција – „ура“, негде са стране, када би звао тата или ја, неколико нејасних горких реченица на годишњице смрти родитеља. И то је углавном све. Као да је главни задатак сваке белешке, сваке свеске која се попуњавала из године у годину био управо то да се остави чврсто сведочанство о свом спољашњем животу – а прави живот, онај унутрашњи, да се остави за себе. Све показати. Све сакрити. Чувати вечно.

Зашто су јој те свеске биле тако важне? Зашто их је до последњег дана чувала и плашила се да ће нестати, и тражила да јој буду ближе? Можда је написани текст, онакав какав је испао, а испао је као прича о усамљености и неприметном клизању у заборав, ипак имао за њу снагу оптужнице – свет и ми требало је да прочитамо све то и схватимо најзад како смо се лоше понели према њој.

Или је, ма како чудно звучало, у тим оскудним догађајима за њу остала сачувана некаква супстанца радости, за коју је сматрала да је важно учинити је бесмртном, претворити у категорију рукописа који не горе – и говоре, уопште не покушавајући да сведоче? Ако је тако, успела је у томе.

11. октобар 2002.

Ойећи уназад. Сад је 1.45. Уйраво сам йоћојоила йешикуре и сйаваћнице и др. шйю йреба, осим йлавој веша. Постељина касније. Пре йоћа склонила све с балкона. Найлоу – йири сйејена Целзијусова, само да се йоврће не смрзне! Очистйила бундеву и само на комаде у кућнију, сйавићу у замрзивач. Све је јако сйоро! Уз забавну емисију на РТР-у за два сйаћа урадила све и йрошло је још мало времена. Пре йоћа чај с млеком.

Од 16 до 18 сйавала, нисам моћла да издржим да не дремнем. Пре йоћа йозив Т. В. у вези с йтелефоном на Војковској. И њећов йозив йре 12: ради ли ТВ? А он од јућрос не ради, ниједан канал. Усйала сам око осам, кад се Серјожа (станар – напомена М. С.) умивао, и иза девећ сам изашила йосле дуоћ сйремања. Аућобус 3 је дошао у 9.45, чекали смо йа дуоћ. Требало је йћи на

171. Свуд је већ била љубва и све је исцало дуго. Уралска, аутиобуска сџаница, новине. Зайо сам куйила бундеву, ирви иуи је видевиши ове сезоне, и шарјаре-иу. Кући сам сџиила око 12. Хиела да љедам „Колумба“. А ноћас љосле 1.45, кад сам измерила ирииисак, љоила сам клофелин, чекала да се он сиусџи да љоиијем друје лекове. А. се бакџала двадесет минути и није усџела да ља измери, леџа сам већ у љири сџиа.

8. јул 2004.

Изјуџира леј сунчан дан, љрошло је без кише. Ујуџиро љила кафу с млеко и оџишла око 11 на Алџајску. Исџосџавило се да је љамо љубва, и ја сам седела јако дуго, до 13, љоред језерџеџа, љледала зеленило, облаке, небо, љевала и љако ми је било лејо!

По сџазама су шеџали љсе, возили бебе у колицима, чџџаве ирује су се сунчале у куџаћим костџимима, одмарале се и веселиле.

Плаџила сам кад се ред разиџао, куйила млади сир и кренула кући. Исџед нове школе љако раскошно зеленило – израшло ивањско џвеће, шиџак – неверовајно лејо! А на љуџу су се деџаци иџрали у слуџаним колима. Имали су љласџичну флаџу до врха најџвџену махунама. Кажу да су јесџиве.

11. окџобар 2005.

Нисам имала сна, ни жеџу да усџанем, да се љомерим, да неџио урадим... У 10.40 узела сам љоџиу, љоново леџа. Свеџа је ускоро доџила, љако је љамеџна – све куйи боље неџо ја! Пџиила чај и лежала џео дан. Захвалила се Вл. Вас. за љоџиу!

Бџрова ме је звала љосле 12. Сџиџла је у чеџврџак...

Звала сам 79, Морозку, Иру из ЦСО, увече – Јурџука. Гледајуџи љелевиџију склонила са сџолице оџран веш. Леџа у 23.30.

Вруће је. Обужла Тоџину сужу. „Сиви, безџојни, узалудни живџи“. Преко дана чај, увече кафа! Уџиџише нема аџеџиџа!

Па ипак се наша једна белешка која није личила на остале, од 17. јуна 2005. године.

Ујутиро сам звала Симу. Онда сам извадила албум. Наравно, истирела све фотографије и дуго их ледала. Нисам хтела да једем, а ледање фотографија изазвало је такву тићу, сузе, жал и за временом које је прошло, и за свима онима којих више нема, и за љујим, тачније узалудним живојом мојим, за иразнином коју носим на души... Хтела сам све да заборавим.

И оново сам лејла у кревети и цео дан сјавала, невероватно, не разумем како, скоро да нисам устајала, све до увече, до 20 часова, кад сам, након што сам поила млеко и навукла заспоре, оново лејла и насјавила тај сан који ме је водио далеко од стварности. Сан је сјас.

*

Прошло је неколико месеци или година. Галкине свеске лежале су на све стране, мешајући се помало с другим папирима које остављаш на столу, рачунајући да ће ти одмах затребати, а они старе надхват руке, као кухињско посуђе. Сетила сам их се тек кад сам отишла у Починки.

Забити провинцијски градић у Арзамаском округу, скоро триста километара од Нижњег Новгорода, Починки су у нашој кући уживали сумњиву славу. То је било место из којег су сви отишли и где се нико није вратио, нити је покушавао, седамдесет или више година. Набоков пише о постојању као о трачку слабе светлости између две потпуно црне вечности, чини ми се да је прва – она у којој нас још нема – дубљи бездан; ово тихо место које никог није посебно занимало, током година се у породичном сећању претворило баш у такву рупу.

Изгледа да је породица тамо била велика; као кроз маглу сам се сећала прича о браћи и сестрама којих је било више од десет, фотографија некаких запрежних кола с коњима и дрвених кућа, и све је то било скривено иза каснијих прича о невероватним авантурама житељке града Починки

– моје прабабе Саре Гинзбург. Једном је чак доспела у затвор, још у царска времена, па је неко време живела у Паризу, ишколовала се за лекара и лечила совјетску децу, укључујући и моју маму и мене, и све што се о њој причало мирисало је на ловорике. Нико није проверавао откуд те приче потичу.

Али био је један рођак који се ипак спремао да оде у Починки – то је сада, смањивши се током једног века, било село – као у поларну експедицију, и покушавао је да наговори на то ближе и даље рођаке, мене међу последњима. Имао је светле, готово провидне очи и непресушни ентузијазам који је радио као мотор, а који је он делио с одраслима. У Москви није бивао често, и када је стигао с идејом о путовању, у њој више није затекао моје родитеље: они су сад живели у Немачкој, породицу сам представљала ја. Ја, која никад нисам размишљала о сентименталним путовањима те врсте, одједном сам се лако загрејала: наш завичај је први пут деловао достижно, односно реално. И што је више мој саговорник говорио о потешкоћама и великој удаљености, а што је путовање чинило не превише вероватним, нечим што захтева припрему, планирање, размишљање, то је јасније било да се тамо ипак некако може стићи. Тај Љоња из Саратова спремао се да иде у Починки *ћорочишно*, мислећи притом на нешто попут повратка колена синова Израилевих, којих треба да буде много; наставио је да се спрема и умро пре десетак година. Починки су и даље остали невидљиви као Китеж.¹

И тако сам полако ишла ка њима. Шта ме је подстицало на то – не знам, а посебно не могу да схватим шта сам тачно очекивала да ћу тамо открити, али пре поласка на путовање провела сам неко време на интернету, као да сам покушавала да изоштрим слику. То место као да је заиста било загробно, на старој карти налазило се далеко иза Арзамаса, у Лукојановском округу, близу Пушкиновог Болдина, окружено селима Утка и Погибелка. Возови нису саобраћали ни близу тих крајева, од најближе железничке станице било је још три сата вожње. Одлучили смо да отпутујемо колима из Нижњег.

---

¹ Китеж – месијански град који се, према легенди, налазио на северу Нижегородске области. (Прим. прев.)

Кренули смо рано изјутра, по црвенкастим авенијама које се још нису опоравиле од зиме. Необична градска средина која није сасвим изгубила памћење – индустријске грађевине смењивале су се с дрвеним кућама с оградама и вртovima, које нису препуштале новом свету ни педља – спуштала се у јаруге и поново се примицала прозорима. Кад смо изашли на ауто-пут, кола као да су кренула сама од себе, јурећи бесмислено као на тркама; возач, отац тромесечног сина, држао је волан и презриво ћутао. Пут се таласало горе-доле, испод смрча је попут сукнених прекривача лежао полуистопљени снег. Са сваким пређеним километром све се више раздањивало. У поцрнелим сеоцима блистале су порцеланским сјајем нове цркве, беле као зубне крунице. Имала сам бедекер који је обећавао лепоте Арзамаса, одавно остављеног далеко с десне стране, и књижицу о граду Починки, објављену пре двадесет година. Тамо се помињала радња Јеврејина Гинзбурга, који је трговао шиваћим машинама, и то је било све. За храбру Сару нису ни чули.

Возили смо се дуго. Најзад су се појавила суморна, не тосканско-мандељштамовска, него некаква умбријска брада боје тамног бакра, која су се смењивала као удах и издах. Понекад би блеснула вода, и онда брзо нестала. Кад смо прошли раскрсницу која је водила у Болдино, појавили су се споменици Пушкину; по легенди, његова сеоска љубавница била је родом из села Лукојанова, које је дало име округу. Видела су се стада дрвећа.

Градић се пружао дуж главне улице; од ње су се лево и десно уредно одвајале попречне улицице. С друге стране пута налазила се црква изграђена у стилу класицизма – како је објашњавао бедекер, то је била Саборна црква Пресвете Богородице, где је некада служио свештеник Орфанов. Презиме ми је било познато: Ваља Орфанова ми је у детињству слала поздраве, а једном је замолила маму да ми купи књигу од ње, *да Маша има нешто за усвомену*. Од оног што је било у антикварници мама је оабрала збирку Сологуба. На несрећу, испоставило се да су то „Велика звона“, књига револуционарних стихова, објављена 1923; стихови попут „Ја сам слободни пролетер са срцем пламеним у грудима“ по мојим тадашњим критеријумима били су лоши, а звук још нисам умела да ценим, иако је имало шта:

*Коњска койиџа
Нейријателској официра,
Право на срце,
Право на срце се сиусџила.*

На пустом тргу, одакле сам хтела што пре да одем тамо где има шта да се види и додирне, дочекала нас је Марија Алексејевна Фуфајева, хроничарка сеоског живота. Тог недељног дана за нас су отворили библиотеку, место локалне културе, у којој се одржавала изложба: неко је из Немачке послао аквареле старе сто година – портрете кућа и улица. Та немачка породица живела је овде од краја деветнаестог века, и ја сам се одједном сетила презимена које сам чула у детињству – Гетлинг. Сlike су биле пријатне за око, у боји; Аугуста Гетлинг, сестра њиховог аутора, спремала је моју младу прабабу за гимназију баш у оној веселој кућици обраслој слезом, на којој је писало „Апотека“. Она је и даље била ту, фасада је била од некаквог бетона, без трема, без цвећа и резбарених украса изнад врата и прозора. Нико није знао где је била кућа са широким двориштем, коњима и запрегом у којој је почетком двадесетог века живела моја Сара са својом породицом.

И то је било све, само то је и било, као у дневничким белешкама тетка Гаље, где је требало задовољити се извештајима о времену, списком намирница и телевизијским емисијама. Оно што је стајало иза тога, оклевајући, зујећи, није се журило да се покаже, а можда уопште није ни намеравало то да уради. Послужили су нам чај, повели нас у шетњу. Шарала сам погледом по земљи, као да сам покушавала да нађем новчић.

Село је сачувало обресе оног што је некад био град, у коме се одржавао највећи коњски вашар у округу, а можда и у целој губернији. Прошли смо цео некадашњи пијачни трг – његов огромни простор сада је обрастао дрвећем, негде у средини био је споменик Лењину боје олова, али место се очигледно одвикло од људи, било је исувише велико да би нашло себи нову намену. Окруживале су га кућице које су личиле на играчке, које као да су сишле с поменутих слика, неке с траговима брзе и насилне трансформације. Показали су ми још једно пусто место – квадрат асфалта уместо

радње Соломона Гинзбурга, Сариног старијег брата, која се ту налазила двадесетих година; стајали смо мало и фотографисали се: група накострешених жена у капутима и с капама. Дувао је ветар. На ивици травњака, поред коловоза, сребрио се још један споменик: моћном пастуву Капралу, који је двадесет година одслужио у овим крајевима као приплодњак.

Нешто даље иза моста преко реке Рудње било је напуштено предузеће око којег је настао град – фабрика лејб-гарде коњичког пука, саграђена у Пушкиново време. Овде су одувек узгајали коње, „аргамеке и нагајске ждрепце, и мерине, и нагајске кобиле и руску ждребад“, а онда је Јекатерина Друга подигла тај посао на ниво индустрије, и огромна фабрика с класичним линијама и испуцалом белином, улеглом и оронулом централном кулом, улазном капијом, симетрично постављеном и с друге стране квадрата, требало је да представља бедем цивилизације, уређено острвце у петербуршком духу. Она је у потпуности угашена недавно, током деведесетих. Сад је окружена пољем, скроз голим после дуге зиме. У отвореним торовима налазили су се последњи преостали коњи: риђи, здепасти, са светлим чупавим гривама. Они су подизали главу и гурали њушку у пружене руке. Небо је било већ сасвим блиставо, облаци су се попут планине протезали на хоризонту, испод ољуштене боје на фасадама објеката видела се ружичаста основа боје тела.

Прешли смо већ пола пута кад сам одједном схватила да се нисам сетила да урадим најважнију ствар: овде је морало постојати гробље, јеврејско или било какво, где леже сви моји.

Возач је држао гас на сто двадесет, промицали су називи, Суроватика, Пешелањ. Позвала сам Фуфајеву; гробља одавно није било, као што у селу више нема ни Јевреја. У ствари, остао је један, знала је ко је и како се зове. Зачудо, презивао се Гуревич: као моја мама.

ДРУГО ПОГЛАВЉЕ: О ПОЧЕЦИМА

Први пут сам одустала од писања овог текста пре тридесет и нешто година, оставивши га да сазри на другој или трећој страници школске свеске на линије. Обим и значај оног што сам планирала били су тако велики да се подразумевало утешно „не сад“.

Строго говорећи, историја ове књиге своди се на скуп одбијања, случајева када сам је на различите начине избегавала, одлагала за касније, за бољу себе, као онда у детињству, или јој приносила мале, очигледно недовољне жртве сразмерне снази, правећи на цедуљицама у возу или током телефонског разговора некакве кратке скице (*за сећање* – од тих концентрата од две-три речи сећање је требало да склопи и подигне складну конструкцију, свилени шатор у који ће бити смештен сиже). Уместо сећања на оно што се десило, које ја немам, требало је да се активира свеже сећање на нечију причу; оно је служило томе да натопи суву забелешку тако да процвета као вишњик.

У руским мемоарима с почетка двадесетог века помиње се дечја забава: на дно шоље ставе се жућкасте плочице, залију се водом, и у њима засијају невероватне кинеске и јапанске боје, цветови другог, далеког света. Никад нисам видела те плочице, где је сад све то? Зато је у арсеналу породичног новогодишњег богатства, сачуваног још од баке, био човечуљак који пуши, дечкић црног лица величине шибице, који је озбиљно пушио микроскопске беле цигарете – било је и дима, и пламена који се претварао у пепео, док залихе цигарета нису заувек нестале. Сад је о томе остало само да се прича, и то је можда нека врста хепиенда – рај за предмете и свакодневне активности које нестају представља помињање и сећање на њих.

Дакле, први пут сам почела да пишем ову књигу кад сам имала десет година, и то је било у стану у Баном сокаку, где сада куцам прве редове ове главе. Током осамдесетих, поред прозора је био писаћи сто са искрзаном ивицом, сијала је наранџаста стона лампа, на њено бело пластично постоље залепила сам пресликач, најбољи од свих. Испод тамног снежног неба плишана мајка медведица возила је на санкама јелку и малог, накриво посађеног медведића, негде са стране је био џак с поклонима. На једном листу који се пресијавао мутним лепљивим сјајем било је пет или шест сличица, требало их је исећи једну по једну, нақвасити у посуди с топлом водом. Онда је вештим покретом требало скинути с листа провидну шарену фолију и брзо је ставити на чисту површину и исправити, изравнати наборе. Сећам се дечака-мачора у огртачу и с карневалском маском на вратима кухињског ормана, и још великог и малог пингвина у зелено-ружичастим зупцима поларне светлости. Али медведи су ми били дражи.

Као да ће ми бити лакше ако набројим појединачно све те комаде пачворка старог живота којих се успут присећам, који су још пре двадесет година, пре реновирања, дотрајавали и црнели се на вратима кухињског ормана и тек сад су оживели и добили боју – дебели дечак са сомбрером и зелено-жута домино маска иза које нема лица, уоквирена златним витичастим украсима. „Чича мича готова прича“: након тога ћу се распасти на стотине трошних, трулих, избледелих предмета. Као да је мој животни посао био да направим њихов каталог. Као да је то било оно због чега сам одрастала.

Други пут сам почела да пишем ову књигу ни сама то не знајући, са својих лудих шеснаест година. Било је то пред крај љубавне приче која ми се у то време чинила страшно важном, и која је, мислила сам, требало да одреди мој живот, али је с годинама тако избледела и испарила да више не могу ни да се сетим оног осећања које је било почетак свега и с којим сам кроз њу пролазила. Али једне епизоде се сећам врло добро. Кад је постало јасно да се све завршило – ако не у мојој глави, онда у *делима и данима* – сматрала сам да треба да запамтим оно најзначајније, одабрано: детаље, тачке спајања, обрте разговора, одређене реплике. Хтела сам

да их забележим, припремим за касније описивање, једног дана; за тако нешто линеарно приповедање није било од користи, линија је била превише неубудљива. Онда сам записала све што ми се чинило да је важно не заборавити; на сваком комаду папира била је реч или синтагма, од којих би сећање градило читав догађај: разговор, угао улице, шалу или обећање. Пошто се све што се десило очајнички противило сваком покушају да се доведе у ред, успостави низ – да ли азбучни или хронолошки – будућност је имала следећи задатак: једном ћу, сасвим ускоро, убацити све те папире у шешир (татин, мој тата је имао прелеп сиви шешир који није носио) и извлачићу један по један, и један по један записивати, епизоду по епизоду, тачку по тачку, док не дође време да се та мапа земље нежности остави на миру, као споменик себи самој. С временом се тих тридесет-четрдесет бележака расуло по фиокама писаћег стола, а после и сасвим загубило, нестало у рупама пресељења, премештања намештаја, изненадних генералних спремања.

Треба ли рећи да се не сећам ниједне од четрдесет речи, за које сам се пре толико година тако плашила да ћу их заборавити.

*

Али сама идеја фрагментарног, насумичног присећања, извлачења своје или заједничке историје из таме познатог и подразумеваног и даље изазива узбуђење. Почетна фаза ове спасилачке операције постала је за мене уобичајена ствар; забелешке на ковертама током телефонског разговора, кратки записи од три речи у радној свесци, невидљиве каталожке картице које се несистематски и на брзину попуњавају и никад се не прегледају, све је то саставни део моје данашњице. Само што има све мање људи с којима се још може разговарати о томе *како је било*.

Одувек сам знала да ћу написати књигу о породици, и у једном периоду то ми је деловало као дело живота (збирних живота, спојених у једно – пошто сам, тако је испало, била прва и једина особа из ове породице која је нашла повод да говори другима: из интимног разговора *својих*, као испод

топле капе, у заједничку станичну чекаоницу колективног искуства). Сматрала сам да је неправедно то што сви ти људи, живи и мртви, нису били *виђени*, што им живот није дао ни једну једину шансу да остану, да буду запамћени, да буду на светлости, што их је њихова обичност учинила незанимљивим за друге људе. Као да је требало говорити о њима, уместо њих, и било је страшно почети, уместо радозналост слушаоца и адресата постати тачка на хоризонту породичне линије, ка којој се, као жице на далеководима, слива мноштво очију и слојева породичне историје, постати баш тај неко туђи и други. Приповедач, неко ко бира и просејава, ко зна који део од свега неиспричаног треба да буде изнет на светлост, а ко треба да остане у мраку, спољашњем или унутрашњем.

Занимљиво је то што су моје бабе и деде уложиле много напора управо у то да остану невидљиви. Да достигну жељену неупадљивост, изгубе се у породичном мраку, остану по страни у односу на велику историју са супервеликим наративима и грешкама које коштају милионе људских живота. Правили су тај избор свесно или несвесно – ко зна; у јесен 1914, када се моја тада млада прабаба околним путем враћала у Русију из зарађене Француске, могла је, на пример, да настави по старом и *да се бави револуционарном айтиацијом*, да доспе у уџбенике историје и, врло вероватно, на спискове за стрељање. Уместо тога, повукла се изван маргина уџбеника, где чак ни фуснота неће стићи – виде се само тапете с траговима мрља и ружна жута масна боја, која је надживела и домаћицу, и стари свет, и двадесети век.

У раној младости то је изазивало у мени осећај nelaгоде, коју је било тешко превести у речи и срамота признати до краја. Односила се на композицију наратива, да се тако изразим – морала сам да признам да се моја породица није много потрудила да нашу историју учини занимљивијом. То је посебно упадало у очи на ратне годишњице – рат се завршио пре само четрдесет и нешто, на школске прославе долазиле су туђе деде са цвећем и ордењем, причали су мало (оно што им се десило није се могло преточити у бајке и приче), али су стајали усправно испред црне табле, ако не као сведоци, онда као сведочанства. Мој деда Љоња пак није био у рату, био је

инжењер и радио у позадини; више сам се уздала у деду Кољу с официрском књижицом и Орденом Црвене звезде, али он је, како се испоставило, током рата *служио на Далеком истоку*, и нисам успела да добијем одговор на питања да ли је учествовао у борбама.

У неком тренутку сам помислила да ипак није ратовао: био је осумњичен *јосле оној што му се десило* – мрачне епизоде која се као облак надвила над тим делом породице и никад није била испричана. То се звало „кад је отац био народни непријатељ“ и тицало се 1938-1939. године, времена тихе „беријевске“ амнестије, кад су неке изненада пуштали, а неке, као деду, нису ни затворили. Оно што се тад десило у Свердловску, описивало се магловито и успут, и тек касније сам упоредила датуме и схватила да се баш у том мрачном периоду догодила бабина друга трудноћа: мој тата се родио 1. августа 1939, тачно месец дана пре почетка светског рата и Оденеве песме:

*Waves of anger and fear
Circulate over the bright
And darkened lands of the earth,
Obsessing our private lives;
The unmentionable odour of death
Offends the September night.*

Бог зна којим се чудом он нашао међу онима који су преживели и одрастао у комплетној породици, с мајком, оцем и сестром; знам две верзије како се завршила та епизода, она коју сам чула у детињству делује улепшано, апокрифно, доћи ћемо до ње кад буде време. У сваком случају, од приче о деди ратнику није било ништа, у породичном наративу деди је припала улога сламке у вихору, што се никако није уклапало у хорску причу о рату и победи.

Углавном, свима су рођаци били учесници историје, а моји су изгледали као некакви подстанари. Нико од њих није ратовао, није био репресиран (нејасне алузије на хапшења и испитивања тицале су се и другог деде,

али и тамо је, изгледа, све некако дошло на своје), није био под немачком окупацијом, није учествовао ни у једној од великих кланица века. Некако по страни стајала је прича о двадесетогодишњем сину прабабине сестре Вере који је погинуо на Лењинградском фронту, али то није била прича о рату, него о неправди од које су обузимали ледени жмарци, и било је толико незамисливо да дечак у ваљенкама с фотографије може да умре, да мени, као некад мами, од које сам чула све речи и имена, и данас засузе очи и стегне се грло на реч Љодик.

И наравно, међу њима није било познатих људи, чак ни уметника, моји рођаци као да су инсистирали на неупадљивости. Међу њима је било лекара, много лекара и инжењера, било је архитеката (али посебне, не парадне врсте – који нису пројектовали шиљате врхове здања и фасаде, већ путеве и мостове), било је рачуновођа и библиотекара. Био је то врло тих живот, такође подаље од ветрењача савременог доба. Скоро нико од њих није био члан партије, али и у томе није било ничег демонстративног; једноставно, живот им је, како се чинило, протицао у потпуној повучености, не излазећи на површину, где се сваки покрет види и добија последице и размере. Сада кад је одлазак у последњи мрак учинио њихове приче завршенима, о њима се може говорити, могу се погледати изблиза. На крају крајева, неизбежно је да се буде виђен, и још овај један пут сигурно им неће нашкодити.

*

С времена на време, а то је увек било вече, и обично викенд или нерадни дан посебне врсте, кад си болесна и лечиш се, мама је, увек изненада, звала да гледамо фотографије. С муком су се (зато што је тај део ормана био близу треседа и ствар је захтевала мало вештине) отварала врата ормана, и да би моја срећа била потпуна, извлачила се и фиока с кутијицама. У кутијицама су се чувале срцу драге ситнице, пасошке и неке друге фотографије разних година, каменчићи с Крима из предратног времена, нечије прастаре звечке, дедин комплет шестара (даћу га теби кад порастеш), и још којешта. Албуми су стајали у орману и било их је много. Неки су били набијени

фотографијама толико да се кожа на омоту истањила, други су били празни, али и они би се вадили. Највећи је био пресвучен риђом кожом и имао је сребрнасте металне украсе; био је и црни лаковани – са жутим средњовековним замком на брду и попреко исписаним „Lausanne“. Био је један арт-нуво, с металним монограмима и јапанском То-То-Сан, која је изашла из моде пре сто година; било их је још, дељих и тањих, већих и мањих. Странице су биле дебеле, за разлику од данашњих, са широким сребрним оквиром и прорезима у које је требало ставити фотографије, и одређени осећај туге изазивала је чињеница да данашње фотографије, на сјајном папиру, никако не одговарају тим прорезима, оне су шире или уже, и некако лаганије. Старе фотографије изгледале су солидније и трајније, било је предвиђено да трају дуже, и на неки чудан начин су доводиле у питање све моје покушаје да себе уклопим у суседни оквир.

Наравно, тамо су биле фотографије, а уз фотографије су ишле приче. Људи с густим брадама и људи с наочарима танких оквира били су у директној вези с нама, били су прадеде или прапрадеде (неки *йра*- су били сувишни, додавала сам их у себи да бих им дала на тежини), њихови познаници или пријатељи; девојчице су биле бабе или тетке с именима која је било тешко разликовати. Тетка Сања, тетка Соња, тетка Сока смењивале су се на портретима, мењајући узраст, али не и израз лица, седеле су и стајале у мрачним ентеријерима или с невероватним пејзажима у позадини. Прегледале смо албуме од почетка, од првих брада и оковратника, и пред крај вечери би се замутило све осим осећаја непрегледне величине. Све је било огромно; географски распон неизмеран – Хабаровск и Горки, Саратов и Лењинград, где су живели сви ти људи или њихова деца избледела од времена; они нису везивали породичну историју за једно место, већ је изнова одмицали у не-овде. Срећа је била стићи најзад до малог албума, где је била моја мала мама – намрштена у Јалуторовску током емиграције, с лутком у подмосковском Нахабину, у морнарској мајици и са заставицама у вртићу. То ми је било приступачно и сразмерно; у извесном смислу због њега је све и почињало – видети ту малу маму, љуту, уплашену, која трчи колико је ноге носе по некаквом давно заборављеном глиненом путељку, значило

је наћи се на територији нове, очекиване блискости, где сам била старија и могла да је помиљујем и сажалим се. Када се осврнем на то из перспективе садашњих година, схватам да је осећај сажаљења и једнакости који сам тада доживела дошао прерано – али добро је што се појавио, нисам имала другу прилику да будем старија од ње и да је сажаљевам.

Тек много касније приметила сам да су сви албуми, приче и златне ивице фотографија (зато што су оне имале праве ивице, и монограме и натписе на полеђини, име фотографа и град у којем је сликано) били *с младине сџиране*, с мамине. С татине није било ничег осим две-три фотографије које су стајале на полици с књигама. А на тим сликама је млада бака Дора личила на моју младу маму, а строги деда Коља на старог Пастернака, и тако у тишини присутни на почасном месту у кући, они као да нису имали везе са широким током породичне историје, с њеним пристанима, плићацима и ушћем.

Било је још и албума с разгледницама (за које се касније испоставило да су *џрејшска*, оно што је остало од епистоларијума прабабе Саре, кратке вести из Париза, Нижњег, Венеције, Монпељеа), читава библиотека другачије, потонуле визуелности. Лепотице једрих образа и бркати лепотани, руска деца у кафтанчићима и симболистичке смрт-и-девојке², гаргољи и просјакиње. И, већ без икаквог натписа на полеђини, оловносмеђи италијански, француски и немачки градови.

Оно што сам највише волела била је мала серија разгледница с ноћним пејзажима градова – на њима су били вртови у сумрак, осветљени трамвај на оштром скретању, празни карусел, нечије изгубљено дете стоји поред леје с цвећем, држећи у рукама непотребни обруч, високе зграде и неподношљиво риђи, као накарминисани, прозори иза којих се одвија онај стари живот. Све то, тамноплаво и препуно светала, одисало је исконском тугом – и било је још недоступније. Између осталог, још и зато што је немогућност путовања била саставни и разумљиви део свакодневног живота: људи из нашег света нису путовали у иностранство (а двоје или троје познаника који су *смели да*

² „Смрт и девојка“ – филм Поланског, „Девојка и смрт“ – поема Горког. (Прим. прев.)

иуиују било је нека врста позлаћене ретке и драге среће каква се не дешава често и не сваком). И зато што савремени Париз из бедекера који је написао Мориау никако није личио на онај, плави и црни, из чега је јасно следило да је *оно*, како год га називали, одавно и неповратно завршено. Разгледнице, као и визиткарте и бласе коверте с мат гримизном утробом, као да су молиле да буду употребљене, али било је нејасно шта с њима овде и сада да се ради. Албуми су зато затварани и стављани на полицу, разгледнице су се слагале по кутијама, вече се завршавало онако како се вечери завршавају.

Неке предмете тог старог света (а кућа их је била препуна, стајала је на њима као на шапама) ипак смо успевали да прилагодимо новом животу; необичну жућкасту чипку пришили су ми на мундир мускетара за школски карневал, другом приликом је добродошао црни париски шешир с невероватно дугачким и коврцавим нојевим пером. Мале рукавице од антилопа више нису могле да се навуку (скупиле су се од времена, али изгледало је да су просто премале за мене – и ја сам се, као Пепељутина сестра, стидела широке шаке). Из шарених и лаких старинских шољица пио се чај два-три пута годишње, кад су долазили гости. Све се то дешавало о празницима, другачијим од свакодневног живота, када сви закони престају да важе, па можеш и оно што се не сме. Осталим данима албуми су стајали на полици, а време је пролазило.

Овде треба нагласити да је породица била сасвим обична, не од богатих, не од виђених, и да се испоставило, када је све почело да се мења, а предмети да добијају свој првобитни смисао – да је терет сачуваног *сџафои* оно што је увек и био: музеј живота интелектуалаца с почетка века, с похабаним *џонет* намештајем, пар храстових столица и сабраним делима Толстоја у повезу од црне коже. Оно што је могло да делује као закопано благо, то је и било, али у неком другачијем, посебном смислу. Сат је откуцавао, барометар је показивао буру, притискивач за хартију у облику сове није радио ништа посебно. Главни задатак тих простих и обичних предмета био је, изгледа, да остану заједно, и то им је и успело.